

STUDIE / STUDIES

Slava Ukrajini, herojam slava! Ukrajinská povstalecká armáda z pohledu ukrajinských povstalců a obyvatel Rivnenské oblasti¹/ Slava Ukrayini, heroyam slava! Ukrainian Insurgent Army from View of Ukrainian Insurgents and Inhabitants of Rivne Area

Luděk Jirka

Abstrakt

Ukrajinská povstalecká armáda je tradičně dehonestována za podporu nacistického režimu. Častým úskalím tohoto přístupu však zůstává, že se nedostává pozornosti ukrajinské perspektivě, tedy přímým narátorům (veteránům a spolupracovníkům Ukrajinské povstalecké armády), ale obecně i perspektivě ukrajinské společnosti. Pro ukrajinský diskurz je důležitým referenčním bodem sovětský režim na západní Ukrajině v letech 1939-1941, který je velice negativně vnímán a od toho se odvíjí hodnocení nacistického režimu. Právě tento pohled, který vyplývá z autochtonního uvažování, by při analýze ukrajinského nacionalismu neměl být marginalizován.

Abstract

The Ukrainian insurgent army is traditionally seen as supportive of the Nazi regime. This approach is, however, problematic because attention is not paid to Ukrainian perspective. Perspectives of Ukrainian narrators (former soldiers and collaborators of the Ukrainian insurgent army) or even perspectives of other Ukrainians are marginalized. An important reference for their discourse is the Soviet regime in Western Ukraine. Its policy during the years 1939-1941 is negatively interpreted and this is a crucial factor for interpretation of the following

¹ Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Bohdanu Zilynskému, Ph.D. za jeho odborné rady při přípravě článku.

Nazi regime. This autochthonous view should not be marginalized while evaluating Ukrainian nationalism.

Keywords: Ukrainian Insurgent Army; survivors; Ukrainian perspective; integral nationalism; narratives.

Klíčová slova: Ukrajinská povstalecká armáda; pamětníci; ukrajinská perspektiva; integrální nacionalismus; narace.

Úvodem

„Víte, já říkám takhle: Když Čech má rád svou vlast, je kdo? Vlastenec. Když Ukrajinec má svou vlast rád, je kdo? Banderovec. A to znamená bandita.“²

Vzpomínám si na pietní akt při příležitosti vypálení Českého a Ukrajinského Malína (13. července 1943) dne 7. července 2013. Při poslechu české hymny jsem ze strany ukrajinských účastníků nezaznamenal žádnou formu nesouhlasu, ale při zaznění ukrajinské hymny se ke mně jeden z českých návštěvníků otočil a zcela nevhodně poznamenal, že Ukrajinci jsou a vždycky budou „banderovci.“ Tento termín má v českém diskurzu značně negativní význam a označují se jím osoby snažící se v průběhu let 1943-1956 o vytvoření etnický čistě západní Ukrajiny. Správné označení je Ukrajinská povstalecká armáda (UPA), ale pojmenování banderovci³ je v souvislosti s UPA používán častěji.

² Rozhovor Lud'ka Jirky (Univerzita Hradec Králové) s M.S. dne 6. 4. 2012 v Dubně na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autora.

³ Ohledně OUN (Organizace ukrajinských nacionalistů) a UPA viz MAGOCSI, Pavel Robert – RYCHLÍK, Jan – ZYLINSKI, Bohdan. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015; MLYNÁRIK, Ján. *Osud banderovců a tragédie řecko-katolické církve*. Praha: Nakladatelství Libri, 2005; PANCÍŘ, Jiří. *Osudy českého vystěhovalce*. Vlastní sazba, 2013; ŠACH, Jan. *Vpád Banderovců na území Československa v letech 1945-1947*. Dostupné z URL: <<http://www.vhu.cz/vpad-banderovcu-na-uzemi-ceskoslovenska-v-letech-1945-1947>> [Cit. 2017-09-12]; ukrajinské zdroje: ILJUŠYN Ihor. *Ukrajins'ka povstans'ka armija i Armija Krajova. Protystojannja v Zachidnij Ukraini (1939-1945 pp.)*. Kyjev: Kyjevo-Mohyljans'ka akademija, 2009; ISAJEVYČ Jaroslav a kol. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija u borot'bi proty totalitarnych režymiv*. L'viv: Nacional'na akademia nauk Ukrainy, 2004; KENTIJ Anatolij. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija v 1942-1943 pp.* Kyjev: Instytut istoriji Ukrainy, 1999; KOSIK, Volodymyr. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija: Korotkyj istoryčnyj ohljad*. Stryj: vlastní náklad, 1992; KULČYC'KIJ, Serhij. *Orhanizacija ukrajins'kych nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija*. Kyjev: Naukova dumka, 2008; LEBED', Mykola. *Ukrajins'ka Povstanc'ka Armija. Jij heneza, rist i diji u vyzvol'nij borot'bi ukrajins'koho narodu za Ukrajins'ku Samostijnju Sobornu Deržavu*. Kyjev: Sučasnist', 1987; MIRČUK, Petro. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija. 1942-1952*. Mnichov: Cicero, 1953; V'JATROVYČ, Volodymyr – HRYC'KIV, Roman – DEREV'JANYJ, Ihor. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija. Istorija neskorených – Centr doslidžen' vyzvol'noho ruchu*. L'viv: Centr doslidžen' vizvol'noho

Toto pojmenování vzniká už v období po druhé světové válce (např. i písmeno B v názvu Akce B⁴ referuje k banderovcům) a je ukotveno i v současné odborné literatuře.⁵

Texty českých autorů se často věnují spojení ukrajinských nacionalistů s nacistickým režimem na Ukrajině (v letech 1941-1944) a to v souvislosti se třemi historickými událostmi:⁶ a) ve snaze ukrajinských nacionalistů o realizaci svých politických cílů,⁷ b) v rámci tzv. volyňského masakru v roce 1943⁸ a c) při formování a působení divize SS Halyčyna.⁹ Signifikantní však je, že čeští autoři přebírají informace z archivních materiálů, ale téměř nikdy nevyslyší přímé účastníky. Světlou výjimkou v tomto ohledu zůstává Milan Syruček.¹⁰ Je tak nanejvýše problematické, že čeští autoři píší o UPA, ale použité zdroje se zužují pouze na dokumenty písemné povahy, kvůli čemuž jsou zanedbávány narace „řadových“ vojáků UPA i jejich spolupracovníků (zv'jazkovyj).¹¹ Odborné práce jsou tak psány z „nenarativního pohledu.“

Pro spoustu Ukrajinců má UPA odlišný význam. Na západní Ukrajině lze vyzorovat četné odkazy na Stepana Banderu na veřejných prostranstvích. Na příklad ve městě Rivne je podle Stepana Bandery pojmenována ulice, ve Lvově má postavenou sochu v nadživotní velikosti a na mnoha místech západní Ukrajiny se objevují červeno-černé vlajky (červená – krev, černá – půda) coby symbol UPA. Existují i další odkazy na Ukrajinskou povstaleckou armádu, např. na veřejnosti se objevuje poměrně rozšířený pozdrav „Slava Ukrajinu, herojam slava“ (Sláva Ukrajině, sláva hrdinům) a veteráni UPA jsou glorifikováni v ukrajinských novinách.

---

ruchu, služba bezpečy Ukrajiny, Ukrajins'kyj instytut nacional'noj pam'jati, 2008. Vedle Ukrajinské povstalecké armády působila i další nacionalistická hnutí na území dnešní západní Ukrajiny, zejména umírněnější Organizace ukrajinských nacionalistů Andreje Melnyka (OUN – M; tzv. melnykovci) a organizace Tarase Borovce (Poleská Sič, tzv. bulbovci).

⁴ Operace československé armády vedená v roce 1947 na východním Slovensku proti Ukrajinské povstalecké armádě. Ukrajínští povstalci hodlali po druhé světové válce přejít přes Československo na západ.

⁵ MLYNÁRIK, Ján. *Osud banderovců a tragédie řecko-katolické církve*.

⁶ SVOBODA, David. Rok ohně. Vznik Ukrajinské povstalecké armády a pozadí volyňských masakrů v roce 1943, *Securitas imperii*, vol. 27, no. 2, 2015, s. 12-42.

⁷ Např. PANCÍŘ, Jiří. *Osudy českého vystěhovalce*.

⁸ Např. ŠACH, Jan. *Vpád Banderovců na území Československa v letech 1945-1947*.

⁹ Formování a působení SS Halyčyna je často uváděno i tzv. dezinformačními zdroji za účelem dehonestace současné Ukrajiny.

¹⁰ SYRUČEK, Milan. *Banderovci – Hrdinové nebo bandité?* Praha: Nakladatelství Epocha, 2008.

¹¹ Jako spolupracovníky UPA uvádím osoby, které vědomě pomáhaly povstalcům např. dodáváním potravin nebo příslušných informací (ukrajinsky zv'jazkovyj, českým ekvivalentem by bylo slovo „spojka“, které se používá v souvislosti s československým domácím protinacistickým odbojem).

Tento článek se bude věnovat „pohledu“ veteránů UPA a pamětníků z Rivnenské oblasti na období druhé světové války,¹² ale také současnému odkazu UPA na západní Ukrajině. Pomocí rozhovorů a zúčastněného pozorování, tedy antropologických metod zkoumání, bude předloženo nativní hodnocení sovětského (1939-1941) a nacistického režimu (1941-1944) na západní Ukrajině. Jedním ze základních bodů antropologie je kulturní relativismus, který staví na snaze porozumět kultuře z její vlastní perspektivy a tento článek se tak bude snažit postihnout druhoválečné období z *ukrajinského* pohledu.

Je nutné rozlišit termín patriotismus a nacionalismus, protože nacionalismus se sice v naracích objevuje velice často, ale někdy je uváděn i termín patriotismus. Ten je obecně chápán jako emotivní spojení se zemí a jeho českým ekvivalentem je termín vlastenectví. Pojem nacionalismus se chápe jako příslušnost k určité skupině sdílející společný původ, historii, území, jazyk a tradice.¹³ Obecně je však snaha UPA označována jako integrální nacionalismus,¹⁴ který měl být završen monolitickým spojením národa a území.¹⁵ Je pak samozřejmě relevantní otázkou, nakolik by narátoři s těmito definicemi souhlasili a nakolik by je vnímali jako pouhé vnější kategorie. Je tak nutné uvést, že tyto definice mohou sloužit pouze jako vodítko pro chápání nacionalismu, patriotismu a integrálního nacionalismu.

Nejprve bude popsána metodologie výzkumu a dále bude uvedeno hodnocení druhoválečných režimů na západní Ukrajině z pohledu veteránů UPA a jejich spolupracovníků. Dále bude analyzováno hodnocení UPA ze strany pamětníků druhé světové války z Rivnenské oblasti a budou interpretovány výsledky zúčastněného pozorování. V závěru bude shrnuta perspektiva narátorů, která bude porovnána s českým pohledem na UPA.

¹² Zatímco v českém prostředí je za začátek druhé světové války považováno datum 1. září 1939, v Sovětském svazu se považoval (a v Rusku dosud považuje) za začátek války den napadení Sovětského nacistickým Německem, tedy 22. června 1941.

¹³ K problematice nacionalismu viz HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

¹⁴ K problematice integrálního nacionalismu viz SCHULZE, Hagen. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

¹⁵ KULČYČ'KIJ, Serhij. *Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv i Ukrajin'ska povstans'ka armija*; LEBED', Mykola. *Ukrajins'ka Povstanc'ka Armija. Jij heneza, rist i diji u vyzvol'nij borot'bi ukrajins'koho narodu za Ukrajin'sku Samostijnju Sobornu Deržavu*; MIRČUK, Petro. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija. 1942-1952*.

Metodologie

Na západní Ukrajině, konkrétně v Rivnenské oblasti (oblast spadá pod území historicky známé jako Volyn), jsem prováděl terénní výzkum v letech 2011-2016. Rivnenská oblast byla vybrána z toho důvodu, že jsem v ní strávil nejdelší období svého původního výzkumu k disertační práci a měl jsem zde možnost natočit příslušné rozhovory i provést zúčastněná pozorování. Díky dlouhodobému pobytu na západní Ukrajině jsem se naučil ukrajinský jazyk, a tak nebylo vedení rozhovorů a ani následné přepisy přílišným problémem.

Použity byly zejména antropologické metody výzkumu a jedním ze stěžejních použitých výzkumných metod byl polostrukturovaný rozhovor, který umožňuje pokládat předem promyšlené otázky, ale zároveň umožňuje pružně reagovat na odpovědi narátora příhodným dotazováním.¹⁶ Inspirativní však byla i metoda orální historie, která má aspiraci postihnout celý životní příběh narátora,¹⁷ což je v případě starších pamětníků obzvláště užitečný nástroj. Zatímco v případě deseti pamětníků druhé světové války z Rivnenské oblasti byla použita metoda polostrukturovaného rozhovoru,¹⁸ v případě dvou narátorů-veteránů UPA byla použita metoda životního příběhu. Životní příběh se ovšem brzy změnil na polostrukturovaný rozhovor kvůli shrnutí příběhu do několikaminutového vyprávění.¹⁹ Pro získání dalších relevantních vzpomínek veteránů Ukrajinské povstalecké armády a tím i většího množství výzkumného materiálu byly použité nahrávky z orálně-historického archivu neziskové organizace Western Ukrainian Historical Research Center ze Lvova (WUHRC; ukrajinsky Zachidno-Ukrajins'kyj Centr Istoryčnych Doslidžen') se souhlasem autorů.²⁰ Z WUHRC bylo použito celkem pět interview.

Určitý problém představoval diktafon, který nedovoloval, aby narátoři byli dostatečně bezprostřední. Mnoho starších obyvatel na západní Ukrajině obecně nevěří na nezneužitelnost natočeného záznamu, a tak zatímco jsou během neformálních setkání dostatečně upřímní, při vědomí natáčení na diktafon

¹⁶ FONTANA, Andrea – FREY, James. The interview: From structured questions to negotiated text. In Denzin – Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage, 2000. s. 645-672.

¹⁷ VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

¹⁸ V případě pamětníků z Rivnenské oblasti mělo šest narátorů české předky.

¹⁹ Narátoři byli částečně konfrontováni se „známou“ historií OUN a UPA. Dotazování byli na polsko-ukrajinské vztahy před a během druhé světové války a také na vztah k sovětskému a nacistickému režimu, ovšem dotazy se týkaly spíše osobní perspektivy. Otázky jsem se snažil formulovat pomocí otevřených otázek takovým způsobem, abych se vyvaroval jakéhokoliv hodnocení UPA.

²⁰ V organizování výzkumu autorovi článku významně pomohl Oleksandr Lisovs'kyj z neziskové organizace Milujte Ukrajinu (Rivnens'kij oblasnyj blahodijnyj fond „Ljubit' Ukrajinu“).

artikuluji spíše obecně fráze. Diktafon se tak v tomto smyslu jevil jako rušící element a důležité bylo i zaznamenávání neformálních rozhovorů do terénního deníku.

(Nejen) v případě zúčastněného pozorování byla důležitá nacionalizace společnosti kvůli válce na východní Ukrajině. Jak bylo z pozorování patrné, zatímco v roce 2013 nebylo Rusko vnímáno zcela negativně, vzhledem k anexi Krymu a válce na východní Ukrajině se začalo na Rusko nahlížet jako na jednoznačného agresora. S vymezením vůči sousednímu státu zároveň rostlo povědomí o jedinečnosti Ukrajiny, přičemž se společnost začala výrazně obracet k historii a častěji se zvýznamňovaly milníky ukrajinské historie. Jedním z takových milníků byla i činnost UPA během druhé světové války, a proto se i tito povstalci stávali stále silnějším referenčním bodem. Během války na východní Ukrajině tak silně rezonovalo vzpomínání na UPA a podle toho se i profiloval veřejný prostor. Z důvodu měnící se situace na východě Ukrajiny a obecně i ukrajinské politiky však považuji za nutné uvést, že argumenty použité v tomto článku nezbytně vychází z poznatků z let 2011-2016 (rok 2016 tak byl posledním, ke kterému v tomto článku odkazuji).

Do terénního deníku byly kromě poznatků ze zúčastněného pozorování a z neformálních rozhovorů zapisovány i poznámky z pamětních desek nebo z památníků, které odkazovaly na UPA. Další materiál poskytly televizní pořady, novinové články a další tiskoviny nejrůznější povahy vyjadřující se buď k samotné UPA, anebo k ukrajinské společnosti. Toto vše pomáhalo porozumět ukrajinské perspektivě.

Narátři-veteráni Ukrajinské povstalecké armády

Jméno, místo narození	Datum narození	Vzdělání	Zaměstnání	Činnost v UPA	Další činnost
M.C., Posnykiv, okr. Mlyniv, Rivnenská oblast	1924	Pět tříd obecné školy	V kolchozu	Spojka – zv'jazkova	
O.N. Ozerjany, okr. Dubno, Rivnenská oblast	1926	Obecná škola	V kolchozu	Spojka – zv'jazkova	
K.V. Dyčki, okr. Rohatyn, Ivano- Frankivská oblast	1924-2016	Pedagogická a ekonomická škola	Dělnice v oděvním průmyslu a ve skladu	Ošetrovatelka – sanitárka	Aktivní v mnoha lvovských občanských organizacích
M.M. Serednycja, Polsko	1928	Sovětská střední škola, vyučený fotograf, veterinární škola	Dělník v závodě	Domobrana, Řadový voják UPA	
L.P. L'viv, Lvovská oblast	1925	Akademické gymnázium	Zdravotník	Udržování kospiračního bytu, osobní ochrana velitele UPA	
O.P. L'viv, Lvovská oblast	1923-2013	Gymnázium, ekonomický institút	?	?	
M.S. Pohoril'ci, okr. Zoločiv, Lvovská oblast	1925	Chemická škola, zooveterinární institút	Veterinář	Stíelec-kulometčík, starší důstojník UPA	Hnutí Plast, autor mnoha psaných vzpomínek

MEMO 2018/2

Narátoři z Rivnenské oblasti

Jméno, místo narození	Datum narození	Vzdělání	Zaměstnání	Současné bydliště
N.S. Myrohošča, okr. Dubno	1940	Pedagogický institút	Učitelka ve škole	Myrohošča/Rivne
E.K. Myrohošča, okr. Dubno	1928	Obecná škola	Uklízečka	Myrohošča
E.V. Molodavo, okr. Dubno	1923	Obecná škola	V kolchozu	Molodavo
H.K. Bazal'tovo, okr. Kostopil'	1936	Pedagogický institút	Učitelka	Zdolbuniv
J.K. Hlins'k, okr. Zdolbuniv	1927	(Zřejmě) střední škola	Ostraha v zemědělském ústavu	L'viv
M.B. Strakliv, okr. Dubno	1928	Vysoká škola	Odborný pracovník v telekomunikacích	Dubno
T.P. Mokre, Bělorusko	1926	Vysoká škola	Učitelka ve škole	Zdolbuniv
M.S. Pryvil'ne, okr. Dubno	1934	Vysoká škola	Učitelka ve škole	Dubno
N.L. Myrohošča, okr. Dubno	1940	Vysoká škola	Advokát	Dubno
S.R. Myrohošča, okr. Dubno	1931	Obecná škola	Kolchoz	Molodavo

Sovětská a nacistická okupace západní Ukrajiny očima veteránů Ukrajinské povstalecké armády

Než budou analyzovány interpretace veteránů UPA a jejich spolupracovníků ohledně sovětské (1939-1941) a nacistické okupace (1941-1944) západní Ukrajiny, je nutné uvést krátkou poznámku o politice meziválečného polského režimu (1921-1939) v tzv. východních kresech (dnes Ternopilská, Ivano-Frankivská, Lvovská, Volyňská a Rivnenská oblast), ve kterých byli Ukrajinci v podstatě majoritním obyvatelstvem. Zde totiž podle narátorů udržoval polský stát etnickou diskriminaci, nedovoľoval jim zapojit se do veřejných záležitostí a upíral jim občanská práva:²¹ „*Za Poláků nemohli Ukrajinci pracovat ve státní správě. (...) Poláci mohli všechno, co chtěli. Ukrajinci mohli jít na filozofii nebo na práva, ale byly nastavené hranice.*“²² Nezahrnutím Ukrajinců do skupiny obyvatel podílejících se na správě země docházelo k postupnému pnutí, jelikož Ukrajincům na jedné straně bylo umožněno získat vzdělání a vytvořit tak intelektuální vrstvu, ovšem na druhé straně nemohli dosáhnout na pozici odpovídající jejich vzdělání. Navíc měla polská vláda podle Versaillského systému, který ukončil první světovou válku (1918) a zavedl mírový systém v Evropě, zařadit ve východních kresech výuku v ukrajinském jazyce a zavést ukrajinštinu jako úřední jazyk, ovšem namísto toho ke konci meziválečného období přišla polonizace a zavádění povinné výuky polského jazyka.²³

V září 1939, v rámci čtvrtého dělení Polska, obsadil východní kresy Sovětský svaz a narátoři z řad veteránů UPA dodnes vzpomínají na razantní změnu. Někteří vzpomínají, že Sověti negativně vnímali ukrajinský nacionalismus: „*Nebyly národní společnosti, jenom sovětské. Ve škole se vychovatel zastával sovětského systému, ale národní společnosti nemohly být. Také byl jen masosojuz, centrsojuz. (...) Vše kulturní bylo hodnoceno jako patriotické a protisovětské. Vše se vysvětlovalo pouze prosovětsky a naše Ukrajina byla nacionální.*“²⁴ Podle slov jiného narátora došlo k „přituhování“ režimu a od Sovětů začaly „ústrky“ a „zákazy.“²⁵

²¹ BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

²² Rozhovor Iryny Markiv (koordinátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Ol'hou Popadyn (veterán UPA) dne 24. 7. 2009 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

²³ BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*.

²⁴ Rozhovor Iryny Markiv (koordinátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Ljubomyrem Poljuhou (veterán UPA) dne 23. 6. 2009 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

²⁵ Rozhovor Ljudmyli Levčenko (administrátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Mykolou Malachiv'skym (veterán UPA) dne 31. 10. 2011 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru

V naracích veteránů UPA však dominuje zhoršení životní úrovně, často uvádí nedostatek základních životních potřeb (jídlo, zboží) a také politické represe, tedy vyvážení Ukrajinců a Poláků do táborů nucených prací, což se týkalo zejména inteligence. Dalším prvkem je ubohý stav ruských vojáků. Někteří narátoři vzpomínají, že byli od bláta, neměli boty, byli „nešťastní“ a „páchli.“ Narátoři si kvůli těmto důvodům začali k sovětskému režimu vytvářet značně negativistický vztah, přičemž signifikantním aspektem je podle nich prudká změna „k horšímu“ – např. Sovětský svaz zatýkal již za pouhé vyjadřování ukrajinského nacionalismu, což bylo o mnoho horší než „pouhá“ etnická diskriminace za polského režimu.

Někteří narátoři-veteráni UPA tak přiznávají, že doufali ve válku mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem, protože jim wehrmacht pomůže zbavit se „Moskalů.“²⁶ Nacistický režim tak nebyl narátory vnímán jako *utlačovatelský*, jak je hodnocen v českém prostředí, ale jako *garant* osvobození. Přinejmenším existoval *důvod* vnímat nacistický režim jako osvobozující: „*Celá Ukrajina žila v naději, že bude válka, protože nebylo možné žít. S bolševiky nebylo možné žít v takovém systému [sovětském].*“²⁷ S tím souvisí i celkové hodnocení obou totalitních režimů, kdy se veteráni UPA narativně více vymezují proti sovětskému než proti nacistickému režimu.

Záhy však naděje na lepší život padla: „*Lidé [za německé okupace] znovu pracovali, dávali kontingent, dávali vše, maso, vejce a vše, co bylo třeba dávat. Lidé to přijímali normálně. Proč? Protože to je nepřítel. Přišel, vybojoval, takže je třeba dávat nějaké poplatky. Tak šel život. Nezměnil se. I s kontingentem jsme vyšli. Vyučování bylo německé, ale my jsme to už brali méně v úvahu.*“²⁸ Přes počáteční naději neznamenal nacistický režim výraznější životní předěl, represe byly „jen“ odlišného charakteru (např. vyvážení obyvatel do nacistického Německa na nucené nasazení namísto vyvážení do sovětských pracovních táborů) a potíže s nedostatkem jídla a zboží v podstatě přetrvaly.

---

uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

²⁶ Hanlivé označení pro Rusy.

²⁷ Rozhovor Iryny Markiv (koordinátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Ljubomyrem Poljuhou (veterán UPA) dne 23. 6. 2009 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

²⁸ Rozhovor Ljudmyly Levčenkyn (administrátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Mykolou Malachivským (veterán UPA) dne 31. 10. 2011 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

V každém případě je třeba uvést negativní hodnocení sovětského režimu do vztahu k nacistickému režimu.²⁹ Zatímco v případě Československa byla situace odlišná, když se demokratické Československo chtělo bránit se nacismu, až nakonec dne 15. března 1939 podlehlo, na vzpomínky narátorů-veteránů UPA je potřebné nazírat jinou optikou – byl zde sovětský režim, který během dvou let upadl ve značnou nelibost a to rezonovalo ve víře vnímat německé vojáky jako osvoboditele: „*Nebylo zboží. (...) Němci pak prováděli teror [jako Sověti], stříleli lidi, ale nepovyšovali se nad národ tak jako Sověti. Se Sověty to nebylo možné porovnávat.*“³⁰

Dalším zajímavým, ale nutno dodat, že i očekávaným narativním prvkem je *neuvádění* cílené likvidace polského obyvatelstva v letech 1943-1944. Pouze jeden z narátorů zmínil silnou polsko-ukrajinskou nevraživost, ale úmyslné nebo plánované zabíjení polského obyvatelstva odmítal: „*To u nás nebylo. V krajním případě. Pokud něco [Poláci] udělali. Ve vesnici bylo hodně Poláků, oni nás napadali, naše rodiny a všechno zabíjeli. My jsme přišli a byly bojůvky. Obklíčili jsme domy a vysídlili jsme je do posledního [člověka]. Někdo se nechal vyvést za ruce, někdo za nohy, protože nebylo možné s nimi nějak jinak jednat. Natolik si dovolili, že už to nebylo možné. Ale nikoho jsme nezabíjeli. Ani Poláky, ani jiné.*“³¹

Právě tzv. „volyňská řež“ nebo tzv. „volyňský masakr“ v letech 1943-1944 označuje vyvražďování polského obyvatelstva ze strany UPA, přičemž se zřejmě jedná o nejtragičtější kapitolu dějin ukrajinsko-polských vztahů. Ovšem narátoři se této problematice buď nevěnují, anebo cílenou likvidaci Poláků odmítají. S obviňováním ukrajinských nacionalistů z vyvražďování polského obyvatelstva nesouhlasí.

²⁹ „*Když Stalin umřel, tak Rusové brečeli a všichni jiní byli rádi.*“ Rozhovor Ljudmyli Levčenuk (administrátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Virou Krokis (veterán UPA), dne 6. 8. 2009 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

³⁰ Rozhovor Iryny Markiv (koordinátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Ljubomyrem Poljuhou (veterán UPA) dne 23. 6. 2009 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

³¹ Rozhovor Ljudmyli Levčenuk (administrátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Mykolou Malachiv'skym (veterán UPA) dne 31. 10. 2011 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

Hodnocení Ukrajinské povstalecké armády v Rivnenské oblasti

V roce 1994 byl ve Lvově zaveden „status veteránů UPA“, který přiznával ukrajinským povstalcům rovnoprávné postavení s veterány Rudé armády. Získali tak stejný status jako vojáci účastníci se frontových bojů za druhé světové války. V roce 2006 prezident Viktor Juščenko doporučil ukrajinskému parlamentu k přijetí zákon o „statusu bojovníků UPA“ a téhož roku požadoval po Ministerstvu školství a vědy Ukrajiny zpopularizovat činnost UPA. V roce 2010 obdržel Stepan Bandera titul Hrdina Ukrajiny, ale v roce 2011 mu bylo toto ocenění odebráno. V roce 2015 byl ukrajinským parlamentem schválen zákon, který přiznával vojákům UPA status bojovníků za svobodnou Ukrajinu. Z politického hlediska jsou dnes vojáci UPA vnímáni jako *bojovníci za svobodnou Ukrajinu*, což ovšem zastírá fakt, že činnost UPA není na západní Ukrajině – přinejmenším narátory-pamětníky druhé světové války z Rivnenské oblasti, se kterými byly pořizeny rozhovory – tak idealisticky hodnocena. Vyskytují-li se v Rivne, v Dubně i v dalších západoukrajinských městech kytice u památníků Stepana Bandery, jsou-li po něm pojmenovány ulice nebo náměstí, anebo objevují-li se v ulicích červeno-černé vlajky, neznamená to, že by s tím narátoři z řad pamětníků druhé světové války z Rivnenské oblasti souhlasili, nebo že by činnost UPA hodnotili pozitivně. A to dokonce i navzdory tomu, že se v letech 2014-2016 nacionalizoval veřejný prostor³² kvůli válce na východní Ukrajině a odkazy na Ukrajinskou povstaleckou armádu byly četnější než v letech 2011-2013. Než však bude uvedena jejich perspektiva, lze uvést několik dalších obecných poznatků o nacionalizaci ukrajinské společnosti a odkazu UPA, které byly zjištěny na základě zúčastněného pozorování. Obecně považují obyvatelé Rivnenské oblasti město Lvov za centrum ukrajinského nacionalismu, ale i v Rivne se od roku 2014 začala projevovat glorifikace Stepana Bandery a UPA. Zatímco ještě v roce 2013 tak byla pamětní deska Stepana Bandery v Rivne omšelá a zapomenutá, o rok později byla obklopená květinami. Objevovaly se však i osoby verbující mladé chlapce a děvčata do nacionalistické organizace Tri zuby, která se hlásí ke Stepanu Banderovi, anebo se v tiskovinách začaly ve zvýšené míře uvádět nejruznější články o UPA. Právě tisk byl ještě v roce 2013 plný kritiky regionální i vládní politiky, ovšem toto zaměření bylo částečně upozaděno ve prospěch popisu činnosti UPA.

³² S nacionalizací veřejného prostoru souvisí i šíření ukrajinských kulturních prvků a symbolů. Začalo se tak častěji nosit tradiční ukrajinské oblečení na způsob lidového kroje (vyšyvanka), objevovaly se ukrajinské vlajky na autech, anebo se častěji objevovala bižuterie v modrozluté barvě (barvy Ukrajiny). V souvislosti s válkou na východní Ukrajině se také ve městech vyskytovala vojenská technika, ukrajínští vojáci nebo místní domobranci v polovojenském uniformě.

Vrátíme-li se k narátorům-pamětníkům druhé světové války z Rivnenské oblasti, pak nenahlíží na ukrajinské povstalice tak „přimočaře“ jako na „hrdiny“ bojující za svobodnou Ukrajinu. Chápu je sice jako odpor vůči sovětské a nacistické okupaci, ale zároveň jsou pro ně důležité vzpomínky na zabírání hospodářských zvířat, potravin i osobního majetku a násilné jednání nebo vynucované „žádosti“ o určitou službu (např. o ušití bot). Vojáci UPA totiž často přicházeli v noci a vyžadovali určitou „pomoc“: „*Tak přijde. Každý něco chce. Boty, kožich, jíst chce. Každý bere. Ti bohatší přišli o všechno. Přichází a berou, berou. Oni neprosili a brali, brali. To nebylo dobře.*“³³ Jiná narátorka však hodnotí UPA odlišně: „*Ze začátku [obyvatelé] povstalice podporovali, dávali jim jíst, pekli jim chleba a tak dále. A pak ne, pak se zavírali, tak s nimi nechtěl nikdo mít něco společného.*“³⁴ Obecně však narátoři nechtějí o činech UPA na veřejnosti hovořit, a tak raději šeptají nebo odmítají zaujmout pevný postoj. S tím souvisí i další aspekt patrný i ze zúčastněného pozorování, kterým je snaha narátorů žít prostě a příliš „nevyčínat.“

Závěr

Interpretace narátorů jsou odlišné od „tradičního“ pohledu na Ukrajinskou povstaleckou armádu v České republice. Narace přímých účastníků-veteránů UPA jsou nezbytně spojené s vymezováním se vůči sovětskému režimu, a právě náboj tohoto vztahu je nezbytné uvést do souvislosti s jejich hodnocením nacistického režimu. Podle jejich vzpomínek značně poklesla životní úroveň v období sovětského režimu na západní Ukrajině v letech 1939-1941 a zároveň nastaly represálie, na které do té doby nebyli zvyklí. Přinejmenším tak lze uvést, že existoval silný *důvod*, proč mohli narátoři-veteráni UPA vnímat přichozí nacistický režim kladně: „*Když přišli Němci, tak se zdálo, že pomůžou obnovit nezávislost Ukrajiny a lidé se k tomu stavěli velice pozitivně.*“³⁵ Pouze jedna z veteránek UPA uvedla nacistický režim jako horší než sovětský, ostatní veteráni hodnotili sovětský režim negativněji.

Není nutné relativizovat *reálné* historické činy Ukrajinské povstalecké armády, ale je přínosné uvést *relativizující* interpretace narátorů. Je totiž evidentní, že UPA stála za vraždami polských i židovských obyvatel západní Ukrajiny,

³³ Rozhovor Luďka Jirky (Univerzita Hradec Králové) s J. K., dne 17. 8. 2014 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autora.

³⁴ Rozhovor Luďka Jirky (Univerzita Hradec Králové) s M. S. dne 6. 4. 2012 v Dubně na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autora.

³⁵ Rozhovor Andryje Kotljarčuka (koordinátor projektu Living history při organizaci WUHRC) s Myroslavem Sypou (veterán UPA) dne 5. 8. 2011 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

ovšem interpretace narátorů je vhodné ponechat jako autonomní. Důležitější je pochopit jejich postoje, než je hned odsuzovat skrze propírané historické události, což je ostatně vnější kategorizace. V konečném důsledku se také v případě narátorů nejednalo o vrcholné představitele UPA a ani o příslušníky elitních povstaleckých oddílů, ale o řadové vojáky a spolupracovníky. Celkově se však můžou jejich narace jevit jako neúspěšné, protože jsou systematicky devalvovány „západním“ nebo „ruským“³⁶ diskurzem, který má širší možnosti uplatnění.

Tento článek nemá ospravedlňovat nacistický režim, anebo i tzv. „volyňský masakr“, ale poukázat na to, že v určitém prostředí lze vnímat odlišně takové reálie, které jsou v českém prostředí považovány za jednoznačně negativní. České hodnocení nacistického režimu totiž vychází z českých historických, kulturních i sociálních dispozic a v případě českého diskurzu ohledně UPA zůstává problematické, že je těchto dispozic využíváno při hodnocení činnosti ukrajinských povstalců. Výše uvedené roviny o kooperaci UPA a nacistického režimu (snaha ukrajinských nacionalistů o realizaci svých politických cílů pomocí nacistického režimu, tzv. „volyňský masakr“ v roce 1943 a formování a působení divize SS Halyčina) jsou už jen následkem českého porozumění nacistickému režimu. Z českého pohledu je totiž jakákoliv snaha o spolupráci s nacistickým režimem odsouzenihodná a nemyslitelná a je např. nepředstavitelné, že by byl nacistický režim hodnocen (přestože pouze v počátcích) pozitivně. Česká historická zkušenost je totiž od ukrajinské historické zkušenosti značně odlišná.

Vrátíme-li se k narátorům, můžeme jejich pozicionalitu rozdělit. Veteráni UPA jsou více vlastenečtí a také politicky i sociálně „aktivnější“ (i díky osobnostnímu vývoji), zatímco narátoři z Rivnenské oblasti akcentují spíše každodennost a klid všedního života.³⁷ Zatímco z řad veteránů UPA tak pochází narátoři s patrnou snahou se politicky *angažovat*, u narátorů z Rivnenské oblasti nelze o politickém angažování hovořit. Jejich život je primárně spojen s každodenností rodinného a lokálního života, což se týká i narátorek M.C. a O.N., které figurovaly jako spojky (zv. jazkove) UPA, ale pochází z Rivnenské oblasti.

Může do toho vstupovat i odlišnost mezi Lvovskou a Rivnenskou oblastí, protože tři narátoři-veteráni UPA pochází z historického území Haliče (historické označení pro oblast části dnešní západní Ukrajiny a jižního Polska, pod kterou spadá také současná Lvovská oblast), kde ukrajinský nacionalismus

³⁶ MLYNÁRIK, Ján. *Osud banderovců a tragédie řecko-katolické církve*; SYRUČEK, Milan. *Banderovci – Hrdinové nebo bandité?*

³⁷ „Někteří byli za Němce rádi. A my ne, nám to je jedno, kdo je, ale aby dali žít lidsky.“ Rozhovor Luďka Jirky (Univerzita Hradec Králové) s E. K. dne 4. 4. 2012 v Myrohošči na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autora.

historicky vznikl, zatímco Rivnenská oblast byla vždy spíše pasivním aktérem velkých historických událostí.³⁸ Snad i díky odlišnému historickému vývoji obou oblastí je tak narátory z Rivnenské oblasti vnímán Lvov jako nacionalistický. Ovšem i s ohledem na občanskou angažovanost, odmyslíme-li si nacionalistické tendence, jsou nárátoři-veteráni UPA ze Lvovské oblasti aktivnější. I tyto prvky jsou tím, co činí rozdíl mezi náratory ze Lvovské a Rivnenské oblasti. Charakteristiky obou skupin nárátorů jsou tak i celkově odlišné – členové UPA vnímají svou činnost pozitivně a nečiní jim potíže se o ní vyjadřovat, ovšem nárátoři z Rivnenské oblasti vnímají činnost UPA spíše negativně, ale odmítají o ní veřejně hovořit.

Literatura

BRUBAKER, Rogers. *Nationalism reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

FONTANA, Andrea – FREY, James. The interview: From structured questions to negotiated text. In Denzin – Lincoln (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage, 2000. s. 645-672.

HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

IL'JUŠYN Ihor. *Ukrajins'ka povstans'ka armija i Armija Krajova. Protystojannja v Zachidnij Ukrajinii (1939-1945 pp.)*. Kyjev: Kyjevo-Mohyljans'ka akademija, 2009.

ISAJEVYČ Jaroslav a kol. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija u borot'bi proty totalitarnych režymiv*. L'viv: Nacional'na akademija nauk Ukrajinu, 2004.

KENTIJ Anatolij. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija v 1942-1943 pp.* Kyjev: Instytut istoriji Ukrajinu, 1999.

KOSIK, Volodymyr. *Ukrajins'ka Povstans'ka Armija: Korotkyj istoryčnyj ohljad*. Stryj: vlastní náklad, 1992.

KUL'ČYC'KIJ, Serhij. *Orhanizacija ukrajins'kych nacionalistiv i Ukrajins'ka povstans'ka armija*. Kyjev: Naukova dumka, 2008

LEBED', Mykola. *Ukrajins'ka Povstanc'ka Armija. Jij heneza, rist i diji u vyzvol'nij borot'bi ukrajins'koho narodu za Ukrajins'ku Samostijnju Sobornu Deržavu*. Kyjev: Sučasnist', 1987.

³⁸ SNYDER, Tymothy. *The Reconstructions of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569-1999*. Yale: Yale University, 2003.

MAGOCSI, Pavel Robert – RYCHLÍK, Jan – ZYLINSKI, Bohdan. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

MIRČUK, Petro. *Ukrajinská Povstanská Armija. 1942-1952*. Mnichov: Cicero, 1953.

MLYNÁRIK, Ján. *Osud banderovců a tragédie řecko-katolické církve*. Praha: Nakladatelství Libri, 2005.

PANCÍŘ, Jiří. *Osudy českého vystěhovalce*. Vlastní sazba, 2013.

SCHULZE, Hagen. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

SNYDER, Timothy. *The Reconstructions of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569-1999*. Yale: Yale University, 2003.

SVOBODA, David. Rok ohně. Vznik Ukrajinské povstalecké armády a pozadí volynských masakrů v roce 1943, *Securitas imperii*, vol. 27, no. 2, 2015, s.12-42.

SYRUČEK, Milan. *Banderovci – Hrdinové nebo bandité?* Praha: Nakladatelství Epoque, 2008.

VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

VĀJATROVYČ, Volodymyr – HRYCĀKIV, Roman – DEREVĀJANYJ, Ihor. *Ukrajinská Povstanská Armija. Istorija neskorených – Centr doslidženĀ vizvolĀnoho ruchu*. LĀviv: Centr doslidženĀ vizvolĀnoho ruchu, služba bezpeky Ukrajiny, UkrajinskĀjyj instytut nacionalĀnoj pamĀjati, 2008.

Internetové zdroje

ŠACH, Jan. *Vpád Banderovců na území Československa v letech 1945-1947*. [Online]. Dostupné z URL: <http://www.vhu.cz/vpad-banderovcu-na-uzemi-ceskoslovenska-v-letech-1945-1947> [Cit. 2017-09-12].

Citované orální prameny

Rozhovor Andryje Kotljaračka (koordinátor projektu Living history při organizaci WUHRC) s Myroslavem Sypou (veterán UPĀ), dne 5. 8. 2011 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

Rozhovor Ljudmyli Levčenjuk (administrátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Virou Krokis (veterán UPĀ), dne 6. 8. 2009 ve Lvově na

Ukrajíně. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

Rozhovor Iryny Markiv (koordinátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Ljubomyrem Poljuhou (veterán UPA), dne 23. 6. 2009 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

Rozhovor Ljudmyli Levčenjuk (administrátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Mykolou Malachivským (veterán UPA), dne 31. 10. 2011 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

Rozhovor Iryny Markiv (koordinátorka projektu Living history při organizaci WUHRC) s Ol'hou Popadyn (veterán UPA), dne 24. 7. 2009 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v archivu WUHRC, Lvov, Rynok 1.

Rozhovor Lud'ka Jirky (Univerzita Hradec Králové) s M. S., dne 6. 4. 2012 v Dubně na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autora.

Rozhovor Lud'ka Jirky (Univerzita Hradec Králové) s J. K., dne 17. 8. 2014 ve Lvově na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autora.

Rozhovor Lud'ka Jirky (Univerzita Hradec Králové) s E. K., dne 4. 4. 2012 v Myrohošči na Ukrajině. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu autora.

O autorovi

Mgr. Luděk Jirka, Ph.D. (*1986) je antropolog působící na Katedře kulturních a náboženských studií Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové. Badatelsky se věnuje se migraci, zejména transnacionální migraci, dále etnicitě a nacionalismu. Je autorem monografie *Migrace za lepším životem* s podtitulem *Etnická návratová migrace ze západní Ukrajiny: Sounáležitost s ukrajinským národem a „vytváření“ krajanů* (2018) a spoluautorem a editorem kolektivní monografie *Krajané: Hledání nových perspektiv* (2015).

Email: ludek.jirka@uhk.cz